

Максим Сльозкін,
студент Кам'янець-Подільського
національного університету ім. І. Огієнка

ДО ПРОБЛЕМИ ЗАСНУВАННЯ МІСТА ІЗЯСЛАВА

В статті охарактеризовано історію міста Ізяслава, що на Волині, в період Середньовіччя (від часу заснування міста до приходу до влади князів Сангушків). Також висвітлено основні версії з питання про заснування міста та подано їх оцінку.

Ключеві слова: Ізяслав, історія міста, версії заснування, археологічні дослідження.

Ізяслав – одне з найдавніших міст України. Його багатолітня історія рясніє яскравими подіями, а архітектурні пам'ятки приваблюють істориків, краєзнавців, поціновувачів старовини та туристів [2, с. 5].

Проблема заснування міста, його ідентифікації з літописним Ізяславлем вже протягом кількох десятиліть не дає спокою десяткам істориків, краєзнавців та, насамперед, археологів. Головною проблемою є виведення паралелі, тобто ототожнення топонімів, які зустрічаються в різних історичних документах та хроніках, зокрема: «Каменець-Ізяславль» (XIII ст.), «Заслав» (1386 р.), «Жаслав» (1390 р.), «Жослав» (1506 р.) з сучасним містом Ізяславом на р. Горинь. Ця проблема є досить дискусійною і станом на сьогодні питання про час заснування міста, на жаль, залишається невирішеним [2, с. 13].

В цій статті ми спробуємо провести історичну паралель розвитку міста в період середньовіччя від дати гіпотетичного заснування до приходу на землі Погориння князів Сангушків.

«Історія Ізяславля темна, як і початок його заснування», – такі рядки зустрічаємо в географічному словнику, виданому у Варшаві в 1895 р. [1].

Характеризуючи питання заснування, насамперед слід спростувати безпідставні версії ототожнення Ізяслава з долею іншого давньоруського міста, що належав до землі Полоцької. Так, з «Історії Білоруської РСР» ми дізнаємося, що місто Ізяславль на р. Свіслочі було засноване в 987 р. князем Володимиром Святославичем, який віддав його в уділ своєму сину Ізяславу, заславши з матір'ю Рогнедою Рогволодною «в землю племен кривичей», тобто на територію сучасної Білорусі. Те ж саме ми зустрічаємо в «Радянській енциклопедії історії України», де характеризується м. Ізяслав Хмельницької області. При цьому як білоруські, так і українські історики посилаються на одне й те ж джерело – відомості літопису 1127 р. [3, с. 117].

Академік Борис Рибаків вважає, що в літописі йдеться не про Ізяславль волинський, а саме про Ізяславль полоцький. Тобто місто, згадане в літописі під 1127 р. – це нинішнє білоруське містечко Заславль і аж ніяк не Ізяслав на р. Горинь. [10, с. 320].

Версія Б. Рібакова дуже просто підтверджується матеріалами археологічних досліджень Георгія Штихова, який виявив в одному з курганів предмети з відбитком знаку князя Володимира Святославича. Також археологом було знайдено печатку князя Ізяслава Володимировича. Щодо Рогнеди, то писемні джерела дають нам відомості про те, що княгиня наприкінці X ст. прийняла чернечий постриг і спочила в монастирі в 1000 р. Ці данні теж підтверджуються археологічним матеріалом. Зокрема, на території колишнього монастиря археологами було відкрито склеп з давнім захороненням, що дало Г. Штихову можливість зробити обережний висновок, що це і є могила Рогнеди [11, с. 45–46].

Отже, підстав пов'язувати дату заснування Ізяслава на р. Горинь з 987 р., що робили дослідники, немає.

Наступна версія належить археологу М. Каргеру, який досліджував у 1957–1964 рр. іншу пам'ятку – давньоруське городище поблизу с. Городище Шепетівського р-ну Хмельницької обл., що знаходиться в 10–15 км від сучасного Ізяслава. Археологом було зроблено припущення про ототожнення міста з літописним Ізяславлем, що згадується в Іпатіївсько-

му літописі під 1241 р. («Приде к Каменцю-Изяславлю взять я...», – пише літописець про похід Батия) [13, с. 125].

Іншою гіпотезою щодо заснування міста є думка Михайла Брайчевського. Він вважає, що городище XII–XIII ст. було лише форпостом на шляху до Ізяслава, аргументуючи це твердження Супрільським списком, в якому під 1247 р. сказано: «Батый не смог разбить стен и взять его» [2, с. 21].

Контраргументами до слів М. Брайчевського ми вважаємо колосальну кількість матеріалів з розкопок Городища, що вже опубліковані Анною Песковою, Юрієм Овсянниковим, Анатолієм Кірпічниковим та іншими дослідниками.

Так, в статті А. Пескової в 61-му випуску журналу «Археологія» вперше були опубліковані скарби, які були виявлені в ході розкопок М. Каргера [7, с. 16–35]. Юлія Щапова в монографії «Скло Київської Русі» вказує на те, що під час розкопок експедицією було виявлено близько 11 тис. фрагментів скляних браслетів, що аж ніяк не можна асоціювати зі звичайним форпостом [12, с. 160–165]. Ю. Овсянниковим було опрацьовано величезну кількість знахідок, що складають собою колекцію ключів та замків, петель, шарнірів, кількість яких складає біля тисячі одиниць. Типологічний аналіз дозволяє виділити декілька груп замків, зокрема: навісні, врізні, дверні комбіновані замки-запори, дерев'яні запори. Кожен замок містив свій «секрет», який полягав у певному положенні штифтів. Також слід відзначити, що колосальна кількість матеріалів ще не опубліковані та зберігаються наразі в Державному Ермітажі Російської Федерації [6, с. 93–99].

Подільський дослідник Василь Якубовський вважає, що городище, досліджене М. Каргером є можливою столицею Болохівської землі [13, с. 110]. Археолог висловлює впевненість в тому, що поселення було зруйноване каральною кампанією князя Данила Галицького.

На нашу думку, таке твердження на сьогодні є безпідставним. Ми вважаємо, що робити такі висновки можна лише після проведення аналізу стріл з розкопок, який покаже їх приналежність до зброї, якою користувались ординці або ж дружина князя Данила.

Отже, найбільш обґрунтованою на нашу думку версією є гіпотеза заснування міста в кін. XII – на поч. XIII ст. Саме в цей період, як свідчать літописи, князь Ізяслав Мстиславович отримав від Ярополка Володимировича у власність Волинські землі. Він неодноразово заявляв, що Волинь: «...це волость моя і батька, та діда мого по Горину...» [3, с. 12].

Подальша історія міста проходила в юрисдикції Галицько-Волинського князівства, а вже у 1321 р., після невдалої битви на р. Ірпінь, литовський князь Гедимін захоплює Волинь. Територія, де розміщувався Ізяслав потрапляє у володіння сина Гедиміна – Любарта. Згодом, у 1386 р., знову змінюється влада. У Луцьку королем польським Владиславом Ягайлом і великим князем литовським Вітовтом Федору Острозькому була видана грамота, яка підтверджувала його право на володіння містами Острог, Корець та Заслав [8].

В 1448 р. після смерті князя Василя Острозького його великі маєтки були поділені між синами. Ізяслав разом з округами було передано молодшому сину – Юрію, який і заклав початок династії Заславських. З метою укріплення міста від ворогів Юрій вирішує звести замок, який було збудовано на високому та крутому схилі лівого берега р. Горинь. У документах 1581 р. фортеця іменується «Верхнім замком» і має у своєму складі 2 вежі, 14 городень, дім та церкву [2, с. 15].

Сьогодні збереглась квадратна кам'яна будівля, що датується 1539 р. Споруда ця двоповерхова з підвалами та прибудовою двох ярусів. Найявність підвальних приміщень та «підземних ходів», які в народі оповиті різними легендами й оповідями, про які також свідчать обвали доріг та тротуарів у місті обережно наводять нас на думку, що це й справді міг бути дитинець, а посад, скоріше за все, розташовувався в ур. Остроня, що знаходиться в районі Старого міста.

Також на території умовного дитинця у 80-х рр. XX ст. Науково-дослідним Інститутом «Укрпроектреставрація» проводились археологічні дослідження. Під час розкопок було

виявлено давньоруське житло та фундамент оборонної стіни XIV–XV ст. Потужність культурного шару житла сягала 2 м. Він був наповнений великою кількістю вугілля, золи, уламками пізньосередньовічної кераміки, кістками тварин і поодинокими знахідками фрагментів посуду XII–XIII ст. Житло розміщувалось біля злиття р. Горині та р. Сошни в південній частині останця з обривистими схилами. Розкопано було лише південний кут житла, інша його частина розміщувалась під дорогою, що проходила крізь останець.

Об'єкт мав характерні риси напівземляного житла. Підлога розміщувалась на глибині 1,8–2 м від сучасної поверхні і на відстані 1,2 м від давньої. Поверхня була представлена сіроземом потужністю до 0,5 м, нижче від підлоги залягала материкова глина. Під печі розміщувався на відстані 2,5–3 м від південного кута житла [4, с. 271].

У ході досліджень було виявлено велику кількість відходів металургійного та скло-робного виробництва. Мали місце й фрагменти кераміки, що були продатовані XII ст. Частіше зустрічаються посудини з короткою шийкою та відігнутим вінчиком, край якого заокруглений або похило зрізаний. В невеликій кількості зустрічаються фрагменти горщиків із загнутим краєм у вигляді «пташиного дзьоба». Залізні предмети представлені шпорою, фрагментами ковальських кліщів, ключа та ножа. Шпора являє собою конічний шип з вигнутими дужками та дисковидними петлями з прорізями. Цікавою знахідкою був обвуглений дерев'яний короб із зернами пшениці, проса та основа ткацького верстата з вовняними нитками, що частково збереглися. На цьому ж місці був виявлений кістяк коня, який, ймовірно, загинув під час пожежі. Північніше, а саме на останці та вздовж усього лівого берегу р. Горинь аж до Бернардинського монастиря простежується давньоруський шар потужністю 0,1–0,3 м [5, с. 238].

Наступною сторінкою історії міста Ізяслава був період правління князів Сангушків, про який сьогодні можна говорити як про час великого будівництва міста, його розквіту. Після Андрусівського перемир'я у 1667 р. Заслав перейшов до складу Речі Посполитої. І у 1673 р. містом починають володіти князі Сангушки, які розпочинають активно розбудовувати Новий Заслав, чому посприяло підтвердження магдебурзького права у 1754 р.

Як ми бачимо, середньовічна історія міста Ізяслава є доволі цікавою та загадковою, адже вже близько півстоліття дослідники та кваліфіковані фахівці сперечаються з приводу багатьох сторінок історії цього міста. Тож маємо надії, що в плідних дискусіях все ж буде досягнуто порозуміння і питання про заснування та локалізацію міста будуть вирішені. На сьогоднішній момент поряд з переосмисленням наукових здобутків дослідників кінця XX ст. ми повинні проводити нові дослідження, як в архівних установах, так і в польових умовах. І, на нашу думку, лише в випадку консолідації праці істориків та археологів нам все ж вдасться досягти істини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, Wędrowiec, 1880 r. – Електронний ресурс. Режим доступу: <http://mbc.malopolska.pl/publication/113>.
2. Міньков І. І. Ізяслав – місто старовинне: Історично-краєзнавчий документальний нарис / І. І. Міньков. – Шепетівка, 2000. – 92 с.
3. Нечитайло В. В. Про час заснування Ізяслава / В. В. Нечитайло // Український історичний журнал. – 1980. – Вип. 11 (№ 237). – С. 117–120.
4. Никитенко М. М. Древнерусское жилище в г. Изяславле Хмельницкой области / М. М. Никитенко, Б. И. Осадчий, А. Г. Полегайлов // Советская Археология. – 1985. – № 1. – С. 270–275.
5. Нікітенко М. М. До питання про літописний Ізяславль: нові археологічні дані / М. М. Нікітенко // Матер. міжнар. наук. краєзн. конф. «Велика Волинь: минуле і сучасне». – Хмельницький, 1994. – С. 238–242.
6. Овсянников О. В. Замки и ключи из раскопок Изяслава / О. В. Овсянников, А. А. Пескова // КСИА. – 1982. – Вып.171. – С. 93–99.

7. Піскова Г.О. Скарби стародавнього Ізяславля / Г. О. Піскова // Археологія. – 1988. – Вип. 61. – С. 16–35.
8. Рыбаков Б. А. Русские летописцы и автор «Слова о полку Игореве» / Б. А. Рыбаков. – Москва: «Наука», 1972. – 524 с.
9. Сльозкін М. О. До проблеми локалізації Давньоруського Ізяслава / М. О. Сльозкін // Матер. XVI Міжнар. студ. наук. арх. конф. – Чернігів, 2017. – С. 124–126.
10. Федотов В. З приводу святкування так званої 920-ї річниці заснування м. Ізяслав / В. Федотов. – Електронний ресурс. Режим доступу: <http://prostir.museum/ua/post/37559>.
11. Штыхов Г. В. Города Полоцкой земли (IX–XIII вв.) / Г. В. Штыхов. – Минск: Наука и техника, 1978. – 160 с.
12. Щапова Ю. Л. Браслеты Изяславля / Ю. Л. Щапова // Стекло Киевской Руси. – Москва, 1972. – С. 160–165.
13. Якубовський В. І. Західноєвропейські пам'ятки в матеріалах болохівського городища поблизу м. Шепетівки / В. І. Якубовський // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Історичні науки. – Кам'янець-Подільський, 2000. – Т. 4(6). – С. 108–112.